

Strategies for Countering Political Threats in Iran–Iraq Relations

Abbas Jafari Nia

Assistant Professor, AJA Command and Staff University, Tehran, Iran

Mohammad Jafar Javadi Nobandegani

Faculty Member, National Defense University, Tehran, Iran

Seyyed Ali Ejtehadi

PhD Candidate in National Security, National Defense University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: s.ali.ejt56@gmail.com

Abstract

Iran and Iraq are among the important and influential countries in the political developments and processes of the Southwest Asian region. The relations between these two countries have experienced particular fluctuations throughout different historical periods. Following the fall of Saddam Hussein and the Ba'ath Party, as well as the change in Iraq's political system, bilateral relations between the two countries have witnessed improvement. Given the importance and nature of Iran–Iraq relations, identifying and determining the threats affecting bilateral relations in the future is of particular significance. Accordingly, this article seeks to answer the question: What are the most important and influential political threats in Iran–Iraq relations? Through the study of relevant previous scientific documents and records, conducting interviews, and utilizing expert opinions, 20 political threat indicators were identified. Subsequently, based on expert evaluations, the factors were ranked and their importance values were determined. Finally, using the Importance–Performance Analysis (IPA) method, the importance and performance of each factor were separately assessed based on a five-point Likert scale. According to the results and factor weighting, five factors with high importance and high performance, as well as four factors with high importance and low performance, were identified as the key political threat-generating factors affecting Iran–Iraq relations.

Keywords: Threat, Political Threat, Security Threat, Diplomacy

فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی

سال پانزدهم، شماره دوم (پیاپی ۵۹)، تابستان ۱۴۰۴، صص. ۷-۳۶
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۲ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

مقاله پژوهشی

راهبردهای مقابله با تهدیدات سیاسی در روابط ایران و عراق

عباس جعفری نیا

استادیار دانشگاه دافوس آجا، تهران، ایران

محمد جعفر جوادی نوبندگانی

عضو هیئت‌علمی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

سید علی اجتهادی

دانشجو دکتری امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: s.ali.ejt56@gmail.com

چکیده

ایران و عراق به‌عنوان کشورهای مهم و تأثیرگذار در روندها و عرصه سیاسی منطقه جنوب غرب آسیا هستند که روابط این دو کشور دارای فرازوفرودهای خاص خود در هر دوره زمانی بوده است و با سقوط صدام حسین و حزب بعث و تغییر حاکمیت سیاسی در عراق شاهد بهبود روابط دو کشور بوده‌ایم و با توجه به اهمیت و کم و کیف روابط دو کشور، شناسایی و تعیین تهدیدات مؤثر بر روابط دوجانبه در آینده دارای اهمیت دوجانبه است. در همین راستا در این مقاله در راستای پاسخ به این پرسش که مهم‌ترین و تأثیرگذارترین تهدیدات سیاسی در روابط ایران و عراق کدام‌اند؟ با مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط، انجام مصاحبه و استفاده از نظر خبرگان، تعداد ۲۰ شاخص سیاسی تهدیدآفرین شناسایی شد و در ادامه براساس نظر خبرگان اقدام به رتبه‌بندی و تعیین ارزش عوامل نموده و در انتها با استفاده از روش تحلیل اهمیت-عملکرد IPA ارزش اهمیت و عملکرد هر عامل به‌صورت جداگانه بر مبنای طیف لیکرت پنج‌تایی تعیین و طبق نتایج و با وزن‌دهی عوامل، پنج عامل دارای اولویت که اهمیت و عملکرد بالایی دارند و چهار عامل دارای اهمیت بالا و عملکرد پایین به‌عنوان عوامل مهم سیاسی تهدیدآفرین تأثیرگذار بر روابط ایران و عراق مشخص گردید.

کلیدواژه‌ها: تهدید، تهدید سیاسی، تهدید امنیتی، دیپلماسی

دانشگاه عالی دفاع ملی ♦ پژوهشکده مطالعات راهبردی و امنیت ملی / فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی

<https://smsnds.sndu.ac.ir/> E-ISSN: 2980-8413

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و بیانگر دیدگاه دانشگاه عالی دفاع ملی نیست.

مقدمه

جمهوری اسلامی ایران و عراق به‌عنوان دو بازیگر مهم و تأثیرگذار در منطقه راهبردی خلیج فارس هستند که روابط متقابل دو کشور در دوره‌های مختلف تاریخی تابعی از وضعیت و شرایط جغرافیایی، ساختارهای سیاسی حاکم در دو کشور، تحولات سیاسی و اجتماعی درون منطقه‌ای و دخالت‌های قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای قرار داشته است، با سقوط صدام و تغییر حاکمیت سیاسی در عراق و متعاقب آن ناتوانی نیروهای ائتلاف آمریکایی و دولت عراق در کنترل آشوب‌ها این کشور را به تشکیل نیروی دفاعی کمکی جهت کنترل بحران‌های داخلی ناگزیر کرد (بیوک، ۱۴۰۳: ۱۶۲). حضور گروه‌های شیعی در ساختار قدرت سیاسی عراق، مناسبات و روابط دو کشور از حالت تخصیصی به سمت وسوی برقراری اتحاد راهبردی سوق داده شده و از طرفی اشتراکات فرهنگی، مذهبی، امنیتی، اقتصادی موجود خود می‌تواند موجبات تحکیم روابط دوجانبه را در آینده فراهم نماید و با سمت‌گیری مناسبات ایران و عراق به سمت تعاملات هرچه بیشتر و کاهش تنش‌ها و برقراری روابط در چهارچوب دیپلماسی درون منطقه‌ای به دور از مداخله دادن قدرت‌های فرامنطقه‌ای خود می‌تواند زمینه‌ساز آینده‌ای روشن در جهت ایجاد هم‌گرایی و اتحاد منطقه‌ای در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس باشد.

اگرچه با سقوط حزب بعث و استقرار دولت جدید زمینه گسترش ارتباط و تعامل دوجانبه میان ایران و عراق فراهم گردیده است، منتها شناخت عوامل تأثیرگذار بر روابط دو کشور در راستای درک نسبی از روابط فی‌مابین در و اتخاذ راهکار متناسب و کاربست دیپلماسی هوشمندانه به‌منظور گسترش مناسبات دوجانبه بسیار مهم و حیاتی است. همچنین در صورت عدم توجه به عوامل مهم و مؤثر بر روابط دو کشور، در بازه زمانی کوتاه‌مدت موجب غلبه نیروهای واگرا و سردی روابط فی‌مابین و در بلندمدت با توجه به محدودیت‌های خاص جغرافیایی کشور عراق در دسترسی آسان و راحت به آب‌های آزاد موجبات ایجاد تنش و درگیری و در نهایت صدمه به منافع و ارزش‌های ملی کشور خواهد شد.

وضعیت پیچیده جریان‌های سیاسی و نظامی عراق و تأثیر فعالیت‌های آن‌ها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و روابط سیاسی بین دو کشور از اهمیت راهبردی برخوردار است (مطهری نسب کلانتری، ۱۴۰۳: ۲۴۹). با توجه به نقش و اهمیت روابط میان ایران و عراق و شناسایی عوامل تهدیدآفرین مؤثر در روابط دوجانبه، تحقیق و پژوهش و شناسایی عوامل تهدیدآفرین اولویت‌دار و مهم تأثیرگذار جهت آگاهی مسئولان و سیاست‌گذاران حوزه سیاست خارجی در راستای اتخاذ راهبرد متناسب بر مبنای عوامل تهدیدآفرین تأثیرگذار از ضروریات مهم است به همین منظور پژوهش پیش‌رو با دید و نگاهی آینده‌پژوهانه و در راستای پاسخ به این پرسش که مهم‌ترین و تأثیرگذارترین تهدیدات سیاسی در روابط ایران و عراق کدام‌اند؟ با استفاده از مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظرات خبرگان، اقدام به شناسایی شاخص‌های سیاسی تهدیدآفرین تأثیرگذار بر روابط ایران و عراق و ارزیابی و اولویت‌بندی آن‌ها و در نهایت ارائه راهکارهای مربوطه نموده است، لازم به ذکر است تحقیق پیش‌رو براساس مدل تحلیل اهمیت-عملکرد IPA صورت پذیرفته است.

۱. پیشینه پژوهش

جدول ۱: تحقیقات پیشین صورت پذیرفته

ردیف	عنوان تحقیق	نویسنده	هسته بحث
۱	مؤلفه‌ها و شاخص‌های اثرگذار در پیوند استراتژیک بین ایران و عراق	امیرحمزه عزیزی و همکاران (۱۳۹۶)	در مثلث محیط داخلی (مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، مؤلفه‌های جغرافیایی و سیاسی امنیتی و ژئوپلیتیک)، شرایط خارجی منطقه‌ای و سرانجام جهانی بر کیفیت و کمیت پیوند استراتژیک تهران-بغداد تأثیرگذار بوده است در این چهارچوب نتایج گویای آن است که پیوند استراتژیک دو کشور تابع همراهی و کارکرد مثلث ذکرشده بوده و در آینده نیز وزن خود را بر کیفیت پیوند کشور برجای خواهد گذاشت.

ردیف	عنوان تحقیق	نویسنده	هسته بحث
۲	Relations between Iran and Iraq	Yakubovich, A. H. (2024)	روابط میان عراق و ایران در مرحله مدرن می‌تواند به دو قسمت تقسیم شود: دوره‌ای که حزب بعث در قدرت بود و دوره پس از سقوط صدام، روابط دو کشور در هر دوره تأثیر مستقیم بر روی فرایندهای سیاسی اجتماعی منطقه داشته است، جایگاه قدرتمند شیعیان در عراق پسا صدام هم‌راستا و در پیوند با ارزش‌های ایدئولوژیک، سیاست‌ها و منافع ملی ایران بوده و اهداف استراتژیک ایران را محقق و تضمین نموده است.
۳	A Delicate Balance: Iraq's Security Culture Between Iran and the United States.	Laipson, E., & Ollivant, D. (2024)	سامانه امنیتی عراق در حال گذار است. پیوندهای بین طبقه سیاسی عراق و گروه‌های مسلح محلی همچنان منبع تنش با ارتش حرفه‌ای این کشور است. فرهنگ دموکراتیک نوپای عراق صداها و دیدگاه‌های رقیب جدیدی را وارد سیاست‌گذاری امنیت ملی کرده است و در مورد نقش بلندمدت گروه‌های مسلح محلی، ازجمله در اقلیم کردستان، یا در مورد راهبرد امنیت ملی کشور، اتفاق‌نظر روشنی وجود ندارد.

با نگاهی به پیشینه مطالعات صورت گرفته مشاهده می‌گردد که مطالعات صورت پذیرفته بیشتر به بررسی روابط میان ایران و عراق و شرایط سیاسی حاکم پرداخته است و تحقیق جامعی با در نظر گرفتن مهم‌ترین عامل‌های تأثیرگذار در روابط دو کشور با لحاظ بُعد سیاسی و دید و نگاه آینده‌نگرانه جهت اتخاذ راهبرد متناسب با شرایط محیطی موجود ارائه نگردیده، بنابراین مهم‌ترین نوآوری تحقیق پیش‌رو، یکی در روش‌شناسی انجام تحقیق و انجام پژوهش با دید و نگرش آینده‌پژوهانه (با استفاده از مدل تحلیل اهمیت-عملکرد IPA) است.

۱-۱. تهدید سیاسی

«تهدید سیاسی» متکی بر حفظ عناصر سه‌گانه دولت (ایده، سازمان و منافع) از تعدی و تجاوز بیرونی است که هسته محوری امنیت ملی را شکل و از جمله ویژگی بارز آن می‌توان به اعمال فشار به دولت برای ایجاد تغییر در سیاست‌های ترسیمی مشخص، کوشش برای سرنگونی دولت، کمک به تحرکات جدایی‌طلبانه، تضعیف دولت و آسیب‌پذیر نمودن آن در برابر تهدیدهای خارجی اشاره نمود. به بیانی دیگر، هر تهدیدی که به‌نوعی با هویت، موجودیت یا منافع حکومت مرتبط باشد، تهدید سیاسی قلمداد خواهد شد. در این چشم‌انداز می‌توان شش پیشران تهدیدساز را به شرح زیر برشمرد:

۱. هر عاملی که منجر به کاهش انسجام و وحدت سیاسی در جامعه شود، تهدید سیاسی به قلمداد می‌شود.
۲. گسترش درخواست‌های قومی-مذهبی در کشور و علاقه آن‌ها به خودمختاری، یک تهدید سیاسی قلمداد می‌شود.
۳. تقویت موقعیت نیروهای تأثیرگذار در داخل و تضعیف مرجعیت حکومت ملی در کشورها متکی بر ساخت دولت‌محور، منجر به بروز تهدیدات سیاسی در درون خواهد شد.
۴. جهانی‌سازی منجر به ایجاد تهدیدهای سیاسی برای قدرت‌های دارای مبانی فرهنگی متفاوت و متضاد با بنیادهای فرهنگی جهانی خواهد شد.
۵. عدم تمایل به اصلاح نظام سیاسی همگام با افزایش آگاهی‌های عمومی و درخواست‌های مردمی، منجر به بروز بحران کارآمدی و تهدید سیاسی خواهد شد.
۶. تعدد فرهنگی-هنجاری در عرصه بین‌الملل، منجر به ایجاد ابهام در خاستگاه مشروعیت نظام‌های سیاسی شده و از این مسیر، ایجاد بحران‌های سیاسی را به‌همراه خواهد داشت (مرادیان، ۱۳۹۶: ۹۲).

۱-۲. آینده‌پژوهی

روش‌های مطالعه آینده عموماً برای کمک به درک بهتر آینده به منظور اتخاذ تصمیم‌های بهتر در زمان کنونی طراحی شده‌اند (منزوی بزرگی و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۱). درواقع آینده‌پژوهی، اصول و روش مطالعه و سپس تصمیم‌گیری، طرح‌ریزی و اقدام درخصوص علوم و فناوری مرتبط با آینده است. آینده‌پژوهی، تفکرات فلسفی و روش‌های علمی و الگوهای مختلف بررسی و مطالعه آینده را مطرح و با استفاده از آن‌ها، آینده‌های بدیل و احتمالی را ترسیم می‌نماید؛ بنابراین، آینده‌پژوهی ابزاری برای معماری و مهندسی هوشمندانه آینده است (وقوفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۲). با ظهور علم آینده‌نگاری و استفاده وسیع از قابلیت‌های آن، روش‌ها و فنون آینده‌نگاری وارد بطن برنامه‌ریزی شده است (مینائی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷). آینده‌پژوهی حوزه‌ای بین رشته‌ای است که در برگیرنده مجموعه کوشش‌هایی برای ترسیم تصاویر و بدیل‌هایی از آینده است (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۸). هدف آینده‌پژوهی فراهم نمودن پاسخ‌های مبتنی بر دانش و براساس تجزیه و تحلیل متغیرهای راهبردی و تحلیل رفتار پیشران‌های مربوط به منظور تدوین سناریوها و ارائه راهبردهای مطلوب دست‌یابی به این سناریوها است (Georghiou et al, 2012).

۱-۳. مکتب امنیتی کپنهاک (نظریه باری بوزان)

امنیت مفهومی پیچیده و چندجانبه است که با وجود سبقه تاریخی، گاهی معنای آن از دید مفسران و تحلیل‌گران سیاسی دارای ابهام بوده و هیچ اجماع نظری واحدی بر سر تعریف آن حاصل نشده است؛ چون‌که با مشاهده سیر تاریخی جوامع، دوره‌ای نیست که دیر زمانی فارغ از دغدغه‌ها و تهدیدات امنیتی روزگار سپری کرده باشند (تاجیک، ۱۳۸۱: ۱۷۱). براین‌اساس، همواره مکاتب و رهیافت‌های گوناگونی، برداشت‌های امنیتی خاص خود را داشته‌اند. ازجمله این مکاتب، مکتب امنیتی کپنهاک است که نگرشی گسترده و رهیافتی جامع در ارتباط با امنیت دارد. یکی از نظریه‌پردازان برجسته این حوزه که دیدگاه‌های وی مبنای مقاله پیش‌رو قرار گرفته است، باری بوزان است. بوزان اصول مکتب کپنهاک را بر سه اصل

استوار می‌داند که عبارت‌اند از: ۱. سطح تحلیل آنکه فراگیر و جهانی نبوده و بیشتر متکی بر تحلیل منطقه‌ای است؛ ۲. بخش‌ها و ابعاد امنیت گسترده و متعدد بوده و صرفاً بعد نظامی را شامل نمی‌شود؛ ۳. اعتقاد به نفی امنیتی نمودن موضوعات متنوع.

بوزان در زمینه اصل اول، با اشاره به سطوح سه‌گانه جهانی، منطقه‌ای و داخلی امنیت، دلیل توجه بیشتر به امنیت منطقه‌ای را شرایط امنیتی مختص هر منطقه دانسته که طبعاً ضمن نفی یکسان‌انگاری نظری و عملی، برداشت‌های امنیتی خاص خود را شکل می‌دهد. در زمینه موضوع دوم یادآور می‌شود که امنیت محدود به امنیت نظامی نبوده و دارای ابعاد گوناگونی از جمله ابعاد سیاسی، فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی، نظامی و زیست‌محیطی است. در اصل سوم ضمن انتقاد به نگاه و دید امنیتی نسبت به انواع تهدیدها، از لزوم تعریف معیارهایی به‌منظور تمییز تهدید امنیت ملی از غیر آن سخن می‌گوید (بوزان، ۱۳۷۹: ۱۰-۱۳). به اعتقاد بوزان این‌که چه موقعی یک تهدید در حیطه امنیت ملی قرار گیرد، وابسته به نوع تهدید، چگونگی نگاه به آن و نیز میزان جدی بودن آن بستگی دارد (بوزان، ۱۳۸۹: ۱۵۹) به دیگر سخن، هنگامی موضوع، جنبه امنیتی پیدا می‌کند که همچون تهدیدی اساسی برای یک موجود (حکومت، سرزمین و جامعه) جلوه کند. در این چهارچوب است که واژه «تهدید وجودی» اهمیت می‌یابد. به‌عنوان مثال در بخش سیاسی اگرچه مشخص کردن موجودیت‌های مورد تهدید و تهدیدهای وجودی دشوار است، اما بیشتر حول وضع «حاکمیت»^۱ دولت متمرکز بوده و شاخص‌هایی چون ثبات سازمانی دولت، «ثبات»^۲ سیاسی، کارایی دولت، «انسجام»^۳ و همبستگی، مدیریت و رهبری و ارزش‌های سیاسی و تأثیر بر موقعیت بین‌المللی، در حاشیه و پیرامون حاکمیت قرار دارند. براین‌اساس هر عامل با منشأ خارجی که موجب بی‌ثباتی سیاسی، کاهش مشروعیت و مشارکت، افزایش رفتارهای خشونت‌آمیز یا ایجاد اجماع بین‌المللی علیه کشور گردد، یک تهدید امنیت ملی محسوب می‌شود.

-
1. Sovereignty
 2. Stability
 3. Integration
 4. Solidarity

۴-۱. پیشینه و سیر تاریخی روابط ایران و عراق

در میان کشورهای عرب منطقه، کشور عراق بیشترین قرابت فرهنگی و مذهبی را با ایران دارد. در حال حاضر تغییر دولت در عراق، شکل ویژه‌ای از تهدید و فرصت را پیش‌روی جمهوری اسلامی ایران قرار داده است (جوادی ارجمند و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷۳). تا پیش از ایجاد کشور عراق نوین، نوعی پیوستگی جغرافیایی و اشتراک تاریخی میان دو کشور وجود داشت و این پیوستگی در برخی برهه‌های تاریخی، به وابستگی ژئوپلیتیکی تبدیل شده بود، اما با ایجاد عراق مستقل که از تنگنای ژئوپلیتیکی و دسترسی آسان به آب‌های آزاد بهره می‌برد در راستای کسب منافع ملی، درصدد برآمد تا از حداکثر کدهای ژئوپلیتیک علیه همسایگان خود استفاده نماید و این وابستگی تبدیل به ایجاد چالش ژئوپلیتیک شد. کشور عراق در تمام این سال‌ها، در تلاش بود تا با چالش ژئوپلیتیکی ناخواسته که با آن مواجه گردید مقابله نماید. از طرفی جغرافیای سیاسی نابسامان داخلی هم خود به‌عنوان معضل اساسی بود که بر چالش ژئوپلیتیکی اضافه شده بود. به همین جهت نه‌تنها با کشورهای همسایه خود مشکل داشت و سیاست تهاجمی نسبت به آنان در پیش گرفته بود بلکه از درون نیز با بسیاری از گروه‌های سیاسی و اجتماعات مذهبی خود، درگیر و در حال مقابله بود (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱۹-۱۲۰). عراق از لحاظ ژئوپلیتیک برای جمهوری اسلامی ایران اهمیت ویژه‌ای دارد. موقعیت خاص جغرافیایی، راه‌های مواصلاتی به کشورهای مهم منطقه، شبکه آب‌ها و دیگر عوامل ثابت ژئوپلیتیکی، همگی از پیشران‌های دارای ارزش قدرت‌آفرین برای عراق محسوب می‌شود. در کنار عوامل ثابت ژئوپلیتیکی، عوامل متغیر ژئوپلیتیکی از جمله: ترکیب قومیتی-مذهبی، حمایت اجتماعی و... نیز هستند که نه‌تنها برای عراق مهم و حیاتی هستند، بلکه به‌عنوان نیروی مؤثر مطرح هستند که قادرند به عوامل ثابت ژئوپلیتیک عراق جهت بدهند و در برقراری رابطه با همسایگان، به هر یک از عوامل وزن دهند. درمجموع عراق جزو لاینفک در راهبرد ژئوپلیتیک ایران بوده و هرگونه اتخاذ سیاست‌های منطقه‌ای بدون در نظر گرفتن نقش این کشور نتیجه مطلوب به‌همراه نخواهد داشت.

از زمان فروپاشی عثمانی و شکل‌گیری دولت عراق، سیاست‌های اتخاذ شده از سوی دولت‌مردان آن کشور همواره به‌عنوان منبع تهدید علیه امنیت ملی ایران به شمار آمده و این کشور به‌ندرت روابطی دوستانه با ایران داشته است. سرنگونی رژیم بعث در عراق و بروز تحولات جدید که منجر به تغییر ماهیت و ویژگی‌های جدید در ساخت قدرت و سیاست عراق گردید را می‌توان نقطه عطفی در روابط ایران و عراق معرفی کرد (توکلی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۴). در آوریل ۲۰۰۳، فروپاشی رژیم بعثی عراق این امکان را برای شیعیان فراهم کرد که بر مناصب و قدرت در دولت نفوذ یابند و در ساختار قدرت درون عراق و در روند سیاسی-اجتماعی داخلی مشارکتی فعال داشته باشند (Alshahman, 2021: 24) و برای نخستین بار تأکید بر اشتراکات و زمینه‌های بروز فرصت در کنار چالش‌ها، مبنای برقراری و تحکیم روابط میان دو کشور گردید. اهمیت عراق پسا صدام در حوزه سیاست‌گذاری خارجی ایران و شکل‌گیری یک سری متغیرها مانند ایجاد و تقویت احزاب شیعه در ساخت قدرت و دولت عراق نوین، روند تبدیل عراق را از یک دشمن دیرینه استراتژیک به یک دوست منطقه‌ای فراهم نموده است (توکلی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۷).

در حال حاضر ظرفیت‌ها و منابع نرم ایران در رابطه با کشور عراق عبارت‌اند از: پیوندها و اشتراکات دینی، مذهبی، فرهنگی و سیاسی میان دو کشور، تعاملات و تبادلات فرهنگی و تاریخی، ایجاد احزاب و گروه‌های مقاومت شیعی، وجود عتبات عالیات، حوزه‌های علمیه، مرجع تقلید و علمای دینی، ایجاد انجمن‌های دوستی و انجمن‌های پارلمانی مشترک، تسهیل در گردشگری مذهبی، راهپیمایی عظیم اربعین، مشوق‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری و مشارکت در بازسازی و عمران شهرهای مذهبی، ارائه خدمات بشردوستانه در بحران‌های داخلی یا حوادث ناگوار طبیعی و سایر موارد مشابه (جمشیدی و محمدی گهروی، ۱۳۹۳: ۶۷).

حذف رژیم بعث و حضور شیعیان و کردها در ساختار قدرت عراق، فرصت‌های جدیدی در راستای گسترش همکاری‌های دو کشور ایجاد نموده است. از سویی، تحولات سیاسی جدید رُخ داده از جمله شکل‌گیری و گسترش حوزه فعالیت گروه‌های تروریستی تکفیری-

سلفی که از حمایت محور محافظه‌کاری منطقه به رهبری عربستان سعودی برخوردارند، ضمن آنکه بیشترین تأثیرگذاری را بر امنیت و منافع ملی ایران برجای می‌گذارد، از موانع مهمی هستند که در صورت تداوم، می‌توانند شکل‌گیری اتحاد راهبردی ایران و عراق را خدشه‌دار سازند (صادقی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۱). هم‌اکنون و در پرتو تحولات جدید در ساخت قدرت عراق و قرارگرفتن اکثریت شیعه در مسند حکومت عراق، بستر مناسبی برای سیاست‌گذاری دستگاه دیپلماسی ایران در سطوح ملی و منطقه‌ای فراهم شده است (صادقی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴۵) و جمهوری اسلامی ایران دارای منافع ملموس و جاری در عراق جدید است و تنها در شرایط وجود یک کشور با ثبات است که زمینه‌های بالقوه فرصت‌سازی در حوزه سیاست خارجی ایران فراهم می‌شود (علی‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۱).

فروپاشی دیکتاتوری صدام در سال ۲۰۰۳، به افزایش نفوذ ایران در عراق، به‌ویژه در دوران پس از داعش کمک کرد (Arif, 2019: 344). در حال حاضر روابط راهبردی ایران در عراق به دلیل ارتباطات و تعاملات گسترده و مستحکم با گروه‌های بسیج مردمی محافظت می‌شود (Seloom, 2018: 2) و عراق از لحاظ ژئوپلیتیکی برای ایران بسیار مهم است زیرا مسیر جبهه مقاومت از طریق عراق، به سوریه می‌گذرد (Kam, 2018: 1). همچنین وابستگی اقتصادی بین تهران و بغداد ریشه تاریخی دارد. تحریم‌های اقتصادی علیه ایران این رابطه را در سال‌های اخیر افزایش داده است (Lee, 2018: 7).

احزاب شیعی که پس از سال ۲۰۰۳ در صحنه سیاسی عراق ظهور پیدا کردند، ادراکات متعددی از ملت را انعکاس داده که از طریق تبادل دیالکتیکی بین برداشت‌های عربی، عراقی، اسلامی و شیعی آن ایجاد شد (Phillips, 2019: 64-74). همچنین رشد واقع‌گرایی پس از تسلط داعش و پذیرش الگوی مدنی، در حال حاضر امکان همکاری‌های بین جمعی بیشتر براساس حرفه‌گرایی و عمل‌گرایی را منجر گردیده است (Machlis, 2022: 43). از نظر جمهوری اسلامی ایران، تنها در شرایط وجود یک کشور با ثبات است که زمینه‌های بالقوه فرصت‌سازی در حوزه سیاست خارجی ایران فراهم می‌شود (سلیمانی و رضاپور، ۱۳۹۹: ۴۵). از سال ۲۰۱۸، تعداد زیادی از گروه‌های مسلح تحت حمایت ایران شروع به ادغام در نیروهای مسلح رسمی

عراق کرده‌اند، ادغام گروه‌های مسلح به تهران این امکان را داده که از نفوذ چندلایه، طولانی مدت و بالقوه کم‌هزینه‌تر در عراق برخوردار شود. علاوه بر این، پیوندهای ایدئولوژیک و زیربنایی میان گروه‌های مسلح تأثیرگذار در عراق همچنان بر انتخاب‌های استراتژیک ایران تأثیر می‌گذارد. در همین حال، تهران به منظور حفظ توانایی خود در تأثیر مستقیم بر تحولات، به حمایت از مجموعه‌ای از شبه‌نظامیان کوچک‌تر خارج از ساختارهای دولتی ادامه می‌دهد (Azizi, 2022: 1)؛ بنابراین با گذشت زمان و در آینده ایران قادر خواهد بود نفوذ خود را در عراق گسترش داده و مشارکت‌های استراتژیک متعددی را در سراسر منطقه به دست آورد (Hayon, 2022: 9).

درمجموع عراق از یک طرف، پیوند دهنده ما با معادلات منطقه‌ای قدرت و از طرف دیگر، یکی از رقبای همیشگی ما در خلیج فارس است. عراق در تقریباً یک قرن پس از فروپاشی امپراتوری عثمانی همچنان درگیر ملت-دولت‌سازی است و حاکمیت و تمامیت سرزمینی خود را در معرض تهدید و خطر می‌بیند (غریاق‌زندى، ۱۳۹۵: ۹۹). از میان همسایگان عرب در منطقه غرب آسیا، دگرگونی‌های امنیتی عمیق و جاری دهه‌های اخیر در عراق، مسائل این کشور را مرکز محاسبات استراتژیک قرار داده است. این کشور با مرزهای طولانی، اشتراکات زیاد و دارا بودن ویژگی‌های خاص سیاسی، امنیتی، قومی، فرهنگی و تاریخی نقطه اصلی نگاه ایران به منطقه و جهان عرب به حساب می‌آید. روابط دو کشور یکی از قدیمی‌ترین روابط تاریخ به شمار می‌رود و در دوره‌های مختلف، همواره تحت تأثیر کنش‌های هم‌گرایانه-واگرایانه برخاسته از وضعیت و شرایط جغرافیایی، ساختارهای سیاسی حاکم و تحولات سیاسی و اجتماعی بوده است. براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران^۱، همسایگان در اولویت سیاست خارجی قرار دارند اما با نگاهی به روند تطور روابط دوجانبه و در نظر گرفتن سیر تاریخی واگرایی و هم‌گرایی مناسبات ایران و عراق، به این نتیجه می‌رسیم که روابط دو همسایه اغلب پرتنش بوده است. مناسبات تهران و بغداد طی دهه‌ها بعد از سقوط رژیم بعث، در مسیر توسعه و تعمیق قرار گرفته، ولی این که دو کشور

۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فصل دهم، بند سیاست خارجی، اصل ۱۵۲ الی ۱۵۵

اهداف مشترکی در حوزه منافع، سیاست‌گذاری و مقابله با تهدیدات داشته باشند، حداقل تاکنون مصداق نداشته است (جعفری‌نیا، ۱۳۹۹: ۷۷).

۲. روش‌شناسی پژوهش

یافته‌های پژوهشی که در حوزه تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی کلان و راهبردی مورد استفاده و بهره‌برداری مدیران راهبردی و ارگان‌های ذی‌ربط قرار گیرد، از نوع کاربردی همچنین براساس این‌که یافته‌های پژوهش در نهایت موجب تعیین دکترین اهداف و سیاست‌های امنیتی کشور قرار گیرد از نوع توسعه‌ای محسوب می‌گردد (رشیدزاده و علیزاده، ۱۳۹۴: ۱۸۷) و (بوالحسنی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۹۷)؛ بنابراین با توجه به ماهیت موضوع، تحقیق پیش‌رو از لحاظ هدف و نتیجه از نوع کاربردی-توسعه‌ای است و از لحاظ ماهیت و روش تلفیقی از روش‌های توصیفی-تحلیلی و استفاده از روش‌های پیمایشی (مصاحبه با خبرگان و پرسش‌نامه) و ابزار گردآوری اطلاعات استفاده از اسناد و منابع مرتبط (کتاب، مقالات، اینترنت) و مصاحبه و پرسش‌نامه بوده، که روند انجام تحقیق به این صورت است که در گام نخست با مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظر خبرگان آشنا و دارای زمینه علمی مرتبط با مسائل سیاسی در ابتدا شاخص‌های کلی تأثیرگذار بر روابط ایران و عراق احصا و در گام دوم با تشکیل پانل خبرگی شاخص‌های مشابه با یکدیگر ادغام و در ادامه با استفاده از پرسش‌نامه طیف لیکرت عوامل مهم و اثرگذار رتبه‌بندی و تعیین و در انتها با استفاده از مدل تحلیل اهمیت-عملکرد IPA، اقدام به ارزیابی و وزن‌دهی عوامل نموده و در نهایت عوامل سیاسی تهدیدآفرین دارای اولویت و مهم تأثیرگذار بر روابط ایران و عراق مشخص شده است.

لازم به ذکر است به‌منظور انتخاب نفرات خبره از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده گردیده، نمونه‌گیری هدفمند یکی از روش‌های رایج نمونه‌گیری است که در آن گروه‌های شرکت‌کننده براساس معیارهای از قبل مشخص شده توسط پژوهش‌گر انتخاب می‌شوند (Onwuegbuzie & Collins, 2007). به این جهت که در نمونه‌گیری هدفمند در آغاز نیاز نیست

تعداد دقیق افراد در گروه نمونه را مشخص کنیم (هومن، ۱۳۸۸: ۵۷). به عبارت دیگر، در این روش شرکت‌کننده‌ها توسط پژوهش‌گر دست‌چین می‌شوند؛ چراکه یا به‌صورت مشخص دارای ویژگی و ارتباط با پدیده مورد نظر هستند و یا سرشار از اطلاعات در مورد خاصی هستند. این روش زمانی استفاده می‌شود که نیاز به نمونه‌های خبره است (Boswell & Cannon, 2012).

۲-۱. مدل تحلیل اهمیت عملکرد IPA

مدل تحلیل اهمیت-عملکرد IPA از سوی «مارتیا و جیمز»^۱ ارائه شده است، به‌منظور کاربرد این مدل باید شاخص‌هایی که قرار است تحلیل شوند مشخص شوند (Eskildsen et al, 2006: 27-28). نقش ماتریس اهمیت عملکرد که درواقع از چهار قسمت یا ربع تشکیل شده و در هریک، راهبرد خاصی قرار دارد، کمک به فرایند تصمیم‌گیری است. در مدل تحلیل اهمیت عملکرد، از میانگین داده‌های مربوط به سطح عملکرد و میانگین داده‌های مربوط به درجه اهمیت هریک از شاخص‌ها، برای تعیین مختصات هر شاخص و نمایش آن در ماتریس اهمیت عملکرد استفاده می‌شود (طیبی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۲۴-۲۲۵). این مدل با بررسی میزان اهمیت و درجه عملکرد عوامل هر موضوع با استفاده از روش نخبگانی و پرسش‌نامه، می‌تواند در شناخت و آسیب‌شناسی وضعیت موجود و ارائه راهبرد و راهکار مؤثر باشد (جعفرزاده و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۱۱).

۳. یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

در گام نخست به‌منظور شناسایی و مشخص نمودن عوامل (تهدیدات) سیاسی تأثیرگذار بر روابط ایران با عراق، با مرور ادبیات پژوهش و همچنین انجام مصاحبه و توزیع پرسش‌نامه میان ۲۰ نفر از خبرگان آشنا و دارای زمینه کاری و علمی مرتبط با موضوع تحقیق، تعداد ۲۰

شاخص به‌عنوان شاخص‌های کلی تأثیرگذار، مطابق جدول شماره (۲) مورد شناسایی واقع گردیدند.

جدول ۲: عوامل (تهدیدات) سیاسی مؤثر بر روابط ایران و عراق

کد	عنوان عامل
A 1	گسترش نفوذ آمریکا (غرب) و عربستان (اعراب) یا ترکیه بین احزاب عراقی
A 2	تشکیل دولتی سکولار یا ناسیونالیستی و اقتدارگرا همراه با احیا تفکر بعثی در عراق
A 3	عدم التزام دولت عراق به تفاهم‌نامه‌ها، توافقات، قوانین و قراردادهای بین‌المللی
A 4	ساحل کم، تنگنای ژئوپلیتیکی عراق و عدم دسترسی مناسب به آب‌های آزاد
A 5	افزایش تعارض، دخالت یا اختلاف ج.ا. ایران و آمریکا در عرصه سیاسی عراق
A 6	گسترش امتداد عربی عراق به اتحادیه عرب و تعمیق سیاسی و ایدئولوژیکی عراق با اعراب
A 7	پیگیری رفراندوم استقلال اقلیم کردستان (ناتوانی دولت عراق در اعمال نظارت سرزمینی بر اقلیم)
A 8	افزایش نفوذ رژیم صهیونیستی در اقلیم کردستان یا سایر مناطق سرزمینی عراق
A 9	ناهماهنگی و تعامل پایین سیاسی، اقتصادی و امنیتی مسئولین در استان‌های مرزی دو کشور
A 10	گسترش فدرالیسم یا تلاش برای تجزیه عراق (با تحریکات خارجی یا تجزیه‌طلبی قومی)
A 11	موضع‌گیری یا لفاظی مقامات سیاسی عراق در قبال سیاست‌های منطقه‌ای ج.ا. ایران
A 12	هم‌سویی احزاب یا مقامات عراق با سیاست‌های آمریکا و انگلیس علیه ایران
A 13	تغییر سیاست دولت عراق در قبال محور مقاومت و بحران سوریه
A 14	هم‌سویی عراق با شورای همکاری خلیج فارس (تقابل با حاکمیت سرزمینی ایران بر جزایر سه‌گانه)
A 15	تلاش برای سقوط یا تضعیف دولت شیعی در عراق و یا چنددستگی و عدم اجماع سیاسی احزاب شیعی
A 16	اعمال نفوذ و تصمیم‌سازی آمریکا در آینده سیاسی و سیاست‌های راهبردی عراق
A 17	عدم توافق دو کشور در حل‌وفصل وضعیت حقوقی قرارداد الجزایر و ضامیم آن
A 18	عدم تعامل متوازن ج.ا. ایران با جریان‌های مختلف شیعی، سنی و کردی در عراق
A 19	همراهی دولت عراق با ائتلاف‌های نظامی علیه متحدین ایران (حزب‌الله، یمن و ...)
A 20	اعتراض مردم عراق به سیاست‌های حمایتی ایران در قبال ضعف دولتمردان شیعی

در ادامه و در گام بعدی با تنظیم پرسش‌نامه و توزیع میان تعداد ۵۰ نفر از خبرگان ارزش اهمیت bjp و ارزش عملکرد cjp هر عامل به‌صورت جداگانه بر مبنای طیف لیکرت ۵ تایی مطابق جدول شماره (۳) تعیین می‌گردد.

جدول ۳: ارزش اهمیت و عملکرد عوامل (تهدیدات) سیاسی

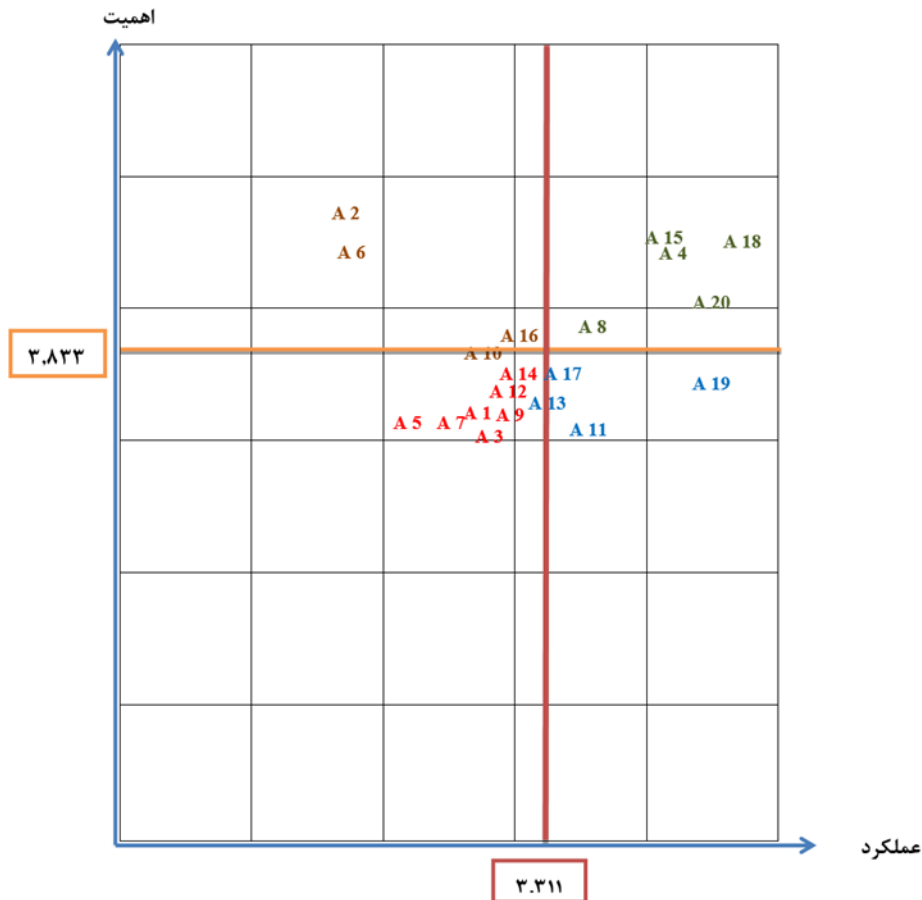
کد عامل	ارزش اهمیت b_{jp}					ارزش عملکرد c_{jp}				
	۱	۲	۳	۴	۵	۱	۲	۳	۴	۵
A1	-	۶	۱۵	۱۴	۱۵	۵	۱۷	۱۳	۱۲	۳
A2	-	-	۲	۸	۴۰	۲۰	۱۶	۱۱	۳	-
A3	۱	۱۲	۲۰	۱۵	۲	۵	۱۳	۱۶	۱۲	۴
A4	-	-	۲	۹	۳۹	-	-	۸	۱۱	۳۱
A5	۴	۶	۱۸	۱۵	۷	۹	۲۱	۱۳	۷	-
A6	-	-	۲	۱۴	۳۴	۲۱	۱۴	۱۵	-	-
A7	-	۷	۲۴	۱۵	۴	-	۲۲	۲۰	۸	-
A8	-	۲	۱۶	۱۵	۱۷	-	۲	۱۷	۲۵	۶
A9	-	۱۰	۱۹	۱۷	۴	۳	۱۰	۲۱	۱۶	-
A10	-	۶	۱۷	۲۵	۶	۴	۱۴	۱۸	۱۴	-
A11	-	۸	۱۸	۲۱	۳	-	۶	۱۵	۲۳	۶
A12	-	۸	۱۵	۱۶	۱۱	۴	۱۳	۱۴	۱۶	۳
A13	-	۲	۲۲	۲۲	۴	۳	۷	۱۹	۲۰	۱
A14	-	۵	۱۸	۱۹	۸	۲	۹	۱۶	۲۳	-
A15	-	-	۶	۱۳	۳۱	-	۳	۷	۱۴	۲۶
A16	-	-	۱۹	۱۴	۱۷	-	۸	۲۲	۲۰	-
A17	-	۴	۱۹	۲۴	۳	۲	۸	۱۸	۲۰	۲
A18	-	-	۲	۱۴	۳۴	-	-	۲	۱۲	۳۶
A19	-	۷	۱۶	۲۳	۴	-	۱	۵	۱۱	۳۳
A20	-	۳	۱۱	۱۸	۱۸	-	-	۴	۱۰	۳۶

در ادامه ارزش آستانه اهمیت و عملکرد عوامل را به دست می‌آوریم:

$$\mu_b = 3.833$$

$$\mu_c = 3.311$$

$$ow_j = |(b_j - c_j) \times b_j|$$

شکل ۱: موقعیت نسبی عوامل (تهدیدات) سیاسی در ماتریس

در گام بعدی موقعیت نسبی هر یک از عوامل را مطابق شکل شماره (۱) بر روی ماتریس IPA مشخص می‌کنیم. در ادامه وزن عوامل را براساس رابطه زیر تعیین و سپس اقدام به نرمالیزه کردن اوزان به‌دست‌آمده جهت هر عامل نموده و در نهایت هرکدام از عوامل بر مبنای وزن نرمال به‌دست‌آمده (sw_j) اولویت‌بندی می‌شوند.

جدول ۴: تعیین وزن و اولویت‌بندی عوامل (تهدیدات) سیاسی

کد عامل	وزن عامل	وزن نرمال عامل
A1	2/1328	0/036821
A2	13/4232	0/231741
A3	0/496	0/008563
A4	1/3272	0/022913
A5	3/102	0/053554
A6	12/8064	0/221093
A7	1/992	0/03439
A8	0/9456	0/016325
A9	0/99	0/017092
A10	3/9372	0/067973
A11	0/676	0/011671
A12	2/088	0/036048
A13	1/3528	0/023355
A14	1/44	0/024861
A15	1/08	0/018645
A16	2/8512	0/049224
A 17	0/9856	0/017016
A 18	0/1856	0/003204
A 19	3/6192	0/062483
A 20	2/4924	0/043029

در پاسخ به سؤال تحقیق: از میان تهدیدات سیاسی تأثیرگذار بر روابط ایران و عراق، مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل کدام‌اند؟ و بر مبنای نتایج به‌دست‌آمده، تعداد پنج عامل (تهدید) سیاسی: A4-A8-A1-A18-A20 به شرح زیر، با توجه به وزن نهایی به‌دست‌آمده و محل قرارگرفتن در ماتریس موقعیت نسبی به‌عنوان عوامل (تهدیدات) سیاسی دارای اولویت و تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و عراق تعیین می‌گردند که هم از اهمیت نسبی بالا برخوردار هستند و هم عملکرد بالاتری نسبت به سایر عوامل دارند و راهبرد مناسب و مطلوب حفظ، ثبات و تداوم وضعیت موجود این عوامل است.

۱. ساحل‌کم، تنگنای ژئوپلیتیکی عراق و عدم دسترسی مناسب به آب‌های آزاد؛
۲. افزایش نفوذ رژیم صهیونیستی در اقلیم کردستان یا سایر مناطق سرزمینی عراق؛
۳. تلاش برای سقوط یا تضعیف دولت شیعی در عراق و چنددستگی و عدم اجماع احزاب شیعی؛

۴. عدم تعامل متوازن ایران با جریان‌های مختلف شیعی، سنی و کردی در عراق؛
۵. اعتراض مردم عراق به سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال ضعف دولت‌مردان شیعی.

از طرف دیگر تعداد چهار عامل (تهدید) سیاسی: A16-A10-A6-A2، به شرح زیر، با توجه به محل قرارگرفتن در ماتریس موقعیت نسبی و وزن نرمال به‌دست‌آمده (sw_i)، به‌عنوان عوامل (تهدیدات) سیاسی مهم و تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و عراق مطرح هستند که از اهمیت نسبی بالایی برخوردار هستند که به‌دلیل نداشتن برنامه‌ریزی مناسب از جانب مسئولان و تصمیم‌گیرندگان، عملکرد مطلوب و قابل قبولی ندارند و بنابراین راهبرد مطلوب و مناسب، تلاش و برنامه‌ریزی به‌منظور دستیابی به عملکرد مناسب و قابل قبول جهت این چهار عامل است.

۱. تشکیل دولتی سکولار یا ناسیونالیستی و اقتدارگرا همراه با احیا تفکر بعثی در عراق؛
۲. گسترش امتداد عربی عراق به اتحادیه عرب و تعمیق سیاسی و ایدئولوژیکی عراق با اعراب؛
۳. گسترش فدرالیسم یا تلاش برای تجزیه عراق (با تحریکات خارجی یا تجزیه‌طلبی قومی)؛
۴. اعمال نفوذ و تصمیم‌سازی آمریکا در آینده سیاسی عراق و شکل‌گیری ائتلاف غیرهم‌سو با ایران.

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

تحلیل عوامل سیاسی تهدیدات امنیتی مؤثر در روابط جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد، گذر دوران تعامل ایران با عراق پس از صدام، دارای اولویت‌هایی بوده است. اولویت اصلی ایران این بوده است که آمریکا نتواند در عراق حکومت و یا به اصطلاح دموکراسی دلخواه خود را شکل دهد و تهدیدی علیه ایران به وجود آورد. جمهوری اسلامی ایران نیز در طول سال‌های گذشته و با تأکید مقامات ارشد حاکمیتی نظام، سیاست خود را همراهی با رهبران،

شخصیت‌ها، مراجع دینی و مردم عراق پایه‌ریزی نموده تا شرایط و اسباب ایجاد یک حکومت مردمی و مبتنی بر دموکراسی اسلامی در عراق فراهم شود. رهبری و ملت ایران، هم‌راستا با دولت و مردم عراق، در جهت امنیت آفرینی و ایجاد دولتی مشارکتی در این کشور تلاش کردند. با گذر از این مرحله و فرایند دولت‌سازی و امنیت آفرینی در عراق، دوره سازندگی در عرصه‌های مختلف در این کشور پررنگ‌تر شد. ساختار سیاسی جدید عراق حتی اگر به یک حکومت سکولار و همراه دولت‌های غربی تغییر عقیده دهد، به واسطه بروز ساختارهای جدید مدنی و مردمی، تهدیدی به نسبت کمتر از تهدید رژیم سابق عراق برای ایران به همراه خواهد داشت. با این حال سیاست قطعی جمهوری اسلامی ایران همواره بر این است که یک حاکمیت آمریکایی و غربی یا امتداد ناسیونالیستی عربی در عراق شکل نگیرد یا حداقل کم‌رنگ گردد.

در هر حال با وجود تجربه تلخ عراق از رژیم بعث و خلافت تکفیری، به دلیل حضور باقیمانده‌های حزب بعث در دستگاه‌های دولتی در رده‌های پایین‌تر، مجدداً رگه‌هایی از پان‌عربیسمی در عراق فعال گردیده است. از سویی نفوذ فرهنگ غرب بر برخی از پژوهشگران و جوانان عراقی و جنایات گروهک تروریستی داعش از سویی دیگر، کار را تا جایی پیش برده که حتی ادعا می‌شود، اسلام و در مرحله بعد جمهوری اسلامی ایران، در نقش ویرانگر تمدن و فرهنگ عراق ظاهر شده و دستاوردهای چند نسل را از بین برده است. البته در میان شیعیان، پان‌عربیستی نقش کم‌رنگی دارد، اما چون مذهب ارتباط قبلی را با ملی‌گرایی و پان‌عربیستی قطع می‌کنند، برخی لائیک‌ها و سکولارهای شیعه در پیکره شیعیان نیز دارای نگاه پان‌عربیستی و ملی‌گرایی هستند.

بر مبنای نتایج تحقیق راهکارهای اجرایی برای مقابله با تهدیدات سیاسی به شرح زیر است:

♦ تهدید اول، حاصل از نتیجه تحقیق، موارد مرتبط با تشکیل دولتی سکولار یا ناسیونالیستی و اقتدارگرا همراه با احیا تفکر بعثی در عراق؛

❖ تهدید دوم، موارد مرتبط با گسترش امتداد عربی عراق به اتحادیه عرب و تعمیق سیاسی و ایدئولوژیکی عراق با اعراب؛

❖ تهدید سوم، موارد مرتبط با گسترش فدرالیسم یا تلاش برای تجزیه عراق (با تحریکات خارجی یا تجزیه‌طلبی قومی)؛

❖ تهدید چهارم، موارد مرتبط با اعمال نفوذ و تصمیم‌سازی آمریکا در آینده سیاسی عراق و حمایت از ائتلاف‌های غیرهمسو با ایران، شناسایی شده است.

با در نظر گرفتن هم‌سویی چهار مورد تهدیدات سیاسی و متناظر با آن‌ها، راهکارهای اجرایی به شرح جدول زیر ارائه می‌گردد:

راهکار اول: متناسب‌سازی و بازخوانی با تغییر نگرش در نگاه امنیت‌محورانه تصمیم‌گیران در ایران به تحولات عراق؛

در چند دهه گذشته روابط ایران و عراق، متأثر از نگاه امنیتی یکدیگر به هم بوده است. در حال حاضر، با ایجاد شرایط و تقویت عناصر همگرا با ایران در صحنه سیاسی عراق، تخاصم و تضاد جای خود را به همکاری و مشارکت دوجانبه داده است. با توجه به تغییر صحنه سیاسی و فرهنگی در بخشی از عراق، نتیجه تحقیقات و بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد، تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران در ایران کماکان در همه ابعاد، نگاهی صرفاً امنیت‌محورانه به تحولات منطقه داشته و دارند؛ بنابراین با گذشت عراق جدید به عرصه ثبات نسبی و تغییر معادلات سیاسی در سوریه، ضرورت بازخوانی، بازنگری و تغییر نگرش غالب از نگاه صرفاً امنیتی به مسائل عراق، به دور از افراط و تفریط، توسط دستگاه‌های اجرایی تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر در پرونده عراق (وزارت امور خارجه، سپاه قدس و دستگاه‌های فرهنگی) و اجرای تاکتیک مناسب، هم‌افزا و هم‌گرا، مورد تأکید است.

راهکار دوم: نگاه متوازن و رصد و کنترل رفتار همه احزاب سیاسی رقیب و بازیگران خارجی حامی آنان در صحنه عراق؛

با در نظر گرفتن ظهور برخی سیاست‌مداران ناهم‌سو، توجه و حمایت جمهوری اسلامی نبایستی منحصر به شیعیان عراق باشد، چراکه از دیدگاه اقوام دیگر، دخالت محسوب شده و

برای ایران هزینه‌ساز خواهد بود. از سویی ضعف ثبات سیاسی و امنیتی در عراق جدید نشان می‌دهد که احزاب عراقی به‌دلیل جوان بودن استقلال عمل نداشته و به‌نوعی ذی‌نفوذ سایر دولت‌ها و بازیگران خارجی بوده و کماکان هستند. آمریکا در عرصه جنگ سخت علیه ایران در عراق تاکنون موفقیت چندانی نداشته است و با تغییر معادلات در منطقه و تضعیف گروه‌های مقاومت در فلسطین، لبنان و سوریه، هدف اصلی آمریکا بر به دست‌گیری قدرت توسط احزاب و گروه‌های غیر هم‌سو با ایران در انتخابات و صحنه سیاسی آینده عراق متمرکز گردیده است، از این منظر رعایت ملاحظات واقع‌گرایانه و عمل‌گرایانه در برخورد حرفه‌ای با دولت و دولتمردان عراقی و تمامی نیروهای فعال سیاسی در این کشور و تدوین و اجرای راهبرد و تاکتیک هماهنگ در کنترل رفتار بازیگران خارجی، عراقی و غیرعراقی در تحولات عراق به‌خصوص استفاده از همه ابزارهای دیپلماتیک و امنیتی برای کاهش نقش و نفوذ محور غربی-عربی توسط دستگاه‌های مسئول (وزارت امور خارجه، سپاه قدس و سایر دستگاه‌های امنیتی و فرهنگی) ضروری است.

راهکار سوم: پیگیری سیاست تحکیم مناسبات دوستانه با اقلیم کردستان و تقویت اتحاد کُردی-شیعی؛

در ابتدای ظهور پان‌عرب‌یسم در عراق و به‌ویژه پس از تسلط رژیم بعث در عراق، سایر قومیت‌ها از جمله شیعیان، کردها و ترکمن‌ها، به حاشیه رانده شدند و قومیت‌گرایی سنی جزئی از ارزش‌های ملی عراق تلقی شد و ملی‌گرایی به‌عنوان عامل وحدت اعراب سنی عراق قرار گرفت. با سقوط صدام و تقویت نقش شیعیان و اکراد، راهبرد برقراری روابط دوستانه با اقلیم کردستان و حفظ و گسترش رابطه دوستانه متناسب با منافع و امنیت ملی و ایفای نقش بیشتر در عرصه سیاسی آینده عراق به‌عنوان ضرورتی غیرقابل انکار می‌بایست در دستور کار دستگاه دیپلماسی کشور قرار گیرد؛ بنابراین دستگاه سیاسی، فرهنگی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران با برنامه‌ریزی مناسب و تدوین سیاستی دقیق و هوشمندانه قادر خواهد از این ظرفیت در جهت تقابل با احیا ناسیونالیسم عربی بهره گیرد.

راهکار چهارم: توجه به اشتراکات اسلامی از طریق بهره‌گیری از مسئله فلسطین و به‌کارگیری راهکاری مناسب برای اتحاد ملت‌های مسلمان؛

سیاست ثابت جمهوری اسلامی ایران در حمایت از کشور فلسطین باعث تغییر قواعد بازی در منطقه گردیده است، به‌گونه‌ای که شیعه و سنی فارغ از ملیت، قومیت یا مذهب ظرفیت بیش از پیش هم‌سویی و اتحاد را دارند. از این‌رو به‌رغم تغییر نظام هم‌سو با ایران در سوریه، می‌توان داشتن برنامه مناسب برای سامان‌دهی و توسعه روابط با کشورهای منطقه در راستای سیاست همسایه‌محوری با تأکید بر همسایگان عرب و تقویت تفکر و اتحاد ملت‌های مسلمان با محور قرار دادن تحولات فلسطین و تبدیل آن از موضوعی عربی به یک موضوع جهانی، توسط دستگاه دیپلماسی می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای نزدیکی دیدگاه ایران اسلامی با دول عربی و در تقابل با احیا ناسیونالیسم و ملی‌گرایی عربی را مدنظر قرار گیرد.

راهکار پنجم: تشکیل شورای عالی سیاسی-رسانه‌ای مشترک برای مدیریت تبلیغات منفی علیه دو کشور؛

با تغییر معادلات امنیتی و سیاسی در غرب آسیا (سوریه و لبنان) رقبای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای با جدیت بهره‌گیری از ابزار تبلیغات رسانه‌ای را علیه جمهوری اسلامی ایران در صحنه عراق در دستور کار قرار داده‌اند. از این‌رو، تشکیل شورای عالی سیاسی و رسانه‌ای مشترک با کشور عراق برای شناسایی مؤلفه‌ها و ظرفیت‌های همکاری و تعیین سازوکارهای اجرایی، ساختاری و فرهنگی در قالب شیوه‌نامه‌ای هماهنگ و به‌کارگیری ابزارهای کارآمد برای هم‌افزایی سیاسی و مدیریت تبلیغات منفی و مسموم در کنار موضع‌گیری هم‌سو با سیاست‌های خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال تحولات عراق و عدم اظهار نظر مقامات غیرمسئول که شائبه دخالت در تحولات عراق را نمایان سازد، می‌تواند، از دیگر راهکارها برای مقابله با احیا تفکر بعثی در عراق باشد.

راهکار ششم: توجه به گفتمان رهبری معظم انقلاب در تبیین علقه دو ملت ایران و عراق: ایران نیز با عنایت به نگاه منطقی و معقولی که در سایه توجه مقام معظم رهبری به اهمیت توسعه راهبردی روابط تاریخی، فرهنگی و تمدنی با عراق دارد همواره بر تداوم و تحکیم

روابط با این همسایه مهم تأکید داشته و دارد و در حوزه دیپلماسی و میدان در حمایت از دولت و مردم عراق سنگ تمام گذاشته است. از این رو اتکا به اندیشه‌ها و تدابیر رهبری و تلاش همه‌جانبه در جهت عینیت بخشیدن به انتظارات و تدابیر ایشان پیرامون ارتقا روابط ایران و عراق از طریق اجرای سیاست دیپلماسی متوازن در صحنه گفتمان سیاسی عراق و تکیه بر تقویت سیاست همسایه محور با همه کشورهای عربی و تمرکز بر اشتراکات تمدنی و تاریخی دو کشور اهمیت بالایی دارد. در این رابطه تبادل و اعزام مبلغین مذهبی و علمی و فرهنگی دو کشور بین مراکز علمی و حوزه‌های علمیه در نجف و قم، می‌تواند زمینه مناسبی را برای هم‌گرایی بیشتر دو ملت ایران و عراق فراهم آورد.

۴-۱. پیشنهادهای پژوهش

با توجه به عوامل و شاخص‌های تهدیدهای احصا شده، بدین‌وسیله، پیشنهادهای اجرایی برای تشریح و تدوین راهکارهای مقابله با تهدیدات امنیتی روابط جمهوری اسلامی ایران و کشور عراق به این شرح ارائه می‌گردد:

✓ محققان حوزه امنیتی و سیاست‌مداران و تصمیم‌گیران علاقه‌مند به بررسی راهکارهای توسعه همکاری امنیتی میان دو کشور ایران و عراق، از نتایج و یافته‌های حاصل از این تحقیق به‌منظور تدوین راهکارهای توسعه همکاری سیاسی با کشور عراق استفاده و بهره‌برداری نمایند؛

✓ پیشنهاد می‌شود، به‌منظور جلوگیری از اتلاف زمان و اطمینان از دقت بالای پژوهش، از نتایج این تحقیق برای تدوین راهکارهای توسعه همکاری سیاسی با کشور عراق استفاده نمایند؛

✓ فعال نمودن دیپلماسی سیاسی و امنیتی (تعامل نزدیک میدان و دیپلماسی) و اجماع متفق‌القول نمودن احزاب عراقی سنی، شیعی و کردی برای تسریع در خروج نظامیان آمریکایی وفق توافقنامه امنیتی ایران و عراق؛

- ✓ تدوین و اجرای دستور کار سیاسی- فرهنگی برای تبیین لطمات حاصل از سیاست اختلاف افکن ناسیونالیستی بعثی در ادوار گذشته در ایجاد شکاف بین هویت عرب و عجم توسط دستگاه فرهنگی دو کشور؛
- ✓ استقرار و تداوم دولت شیعی در عراق جزو منافع ملی ایران است بنابراین، استمرار حمایت از احزاب شیعی و توازن در ارتباط و تعامل با سایر احزاب عراقی ضرورت دارد؛
- ✓ مقابله جدی با پروژه‌ی شیعه‌ی عرب و شیعه‌ی عجم از طریق توسعه هم‌افزایی و تعاملات فرهنگی با محوریت نهاد تقریب مذاهب، دانشگاه‌ها و نهادهای حوزوی؛
- ✓ بهره‌گیری از نخبگان و مفاخر سیاسی، فرهنگی و مذهبی دو کشور در قالب دیپلماسی عمومی.

فهرست منابع

- بوالحسنی، خسرو؛ کیانی، سورنا؛ کرمی دولت‌شاه، بهروز (۱۳۹۹)، «راهبردهای کسب قدرت برتر اقتصاد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه جنوب غرب آسیا»، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دوره ۱۸، شماره ۷۹.
- بوزان، باری (۱۳۷۹)، «مردم، دولت‌ها و هراس: مشکل امنیت ملی در جهان سوم در امنیت ملی در جهان سوم»، ادوارد آزر و چونگ این مون، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بوزان، باری و همکاران (۱۳۸۹)، «چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت»، ترجمه علیرضا طیب، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بیوک، محسن (۱۴۰۳)، «سناریوهای پیش روی آینده حشدالشعبی در عراق براساس ساختار و راهبرد بازیگران»، فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۱۴ (۵۶).
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۱)، «نقش اطلاعات در مدیریت بحران»، تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.
- توکلی، یعقوب؛ قاسمی، بهزاد؛ سید احمدی، سید محمد (۱۳۹۲)، «روابط ایران و عراق پس از صدام: فرصت‌ها و چالش‌ها»، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، دوره ۲، شماره ۵.
- جعفرزاده، مجتبی؛ رازینی، روح‌الله؛ مطیعی، میثم (۱۳۹۹)، «ارزیابی عملکرد هیئت‌های مذهبی دانشگاهی مبتنی بر رویکرد تحلیل اهمیت-عملکرد»، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال ۱۰، شماره ۳۴.
- جعفری‌نیا، عباس (۱۳۹۹)، «بنیان‌های ژئوپلیتیکی روابط ایران با عراق نوین»، فصلنامه نگرشی نو در جغرافیای انسانی، سال دوازدهم، شماره ۴.
- جمشیدی، محمدحسین؛ محمدی گهروی، رسول (۱۳۹۳)، «جمهوری اسلامی ایران و عراق نوین: تبیینی بر کاربرد قدرت نرم در عراق نوین در راستای تحقق ارزش‌های انقلاب اسلامی»، فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۲، شماره ۱.
- جوادی ارجمند، محمدجعفر؛ نادری، محمد؛ داودی، مهدی (۱۳۹۱)، «دیپلماسی فرهنگی ایران در عراق و چشم‌انداز آینده در روابط دو کشور»، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، دوره ۴، شماره ۳.

رشیدزاده، فتح الله؛ عزیزاده، محمدجواد (۱۳۹۴)، «دکترین، اهداف و سیاست‌های امنیت نظامی ج.ا.ایران براساس گفتمان ولایت فقیه، قانون اساسی و سیاست‌های کلی نظام»، فصلنامه امنیت ملی، دوره ۴، شماره ۱۶.

سلیمانی، غلامعلی؛ رضاپور، دانیال (۱۳۹۹)، «راهبرد ایران در عراق پس از داعش با تأکید بر گروه‌های بسیج مردمی عراق»، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، دوره ۹، شماره: ۳۳.

صادقی، سید شمس‌الدین؛ مارابی، مهری؛ اکسا، نرگس (۱۳۹۵)، «ایران-عراق چشم‌اندازی بر راهبردی شدن مناسبات دوجانبه»، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره ۱، شماره ۲۲.

طییبی، محمدرضا؛ حسینی، ابوالحسن؛ رضایی، تیمور (۱۳۹۴)، «ارزیابی شاخص‌های حکمرانی خوب شهری در شهرهای مقصد گردشگری به روش IPA (مطالعه موردی: شهر تنکابن)»، فصلنامه گردشگری شهری، دوره ۲، شماره ۳.

علی‌پور، عباس؛ حیدری، جهانگیر؛ حاجیلو، محمدحسین (۱۳۹۶)، «ایران و عراق نوین از منظر راهبرد ژئوپلیتیک (فرصت‌ها و چالش‌ها)»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، دوره ۶، شماره ۲۲.

غرایاق زندی (۱۳۹۵)، «دورنمای بحران داخلی عراق و تأثیر آن بر نظم منطقه‌ای غرب آسیا»، چکیده مقالات اولین کنفرانس امنیتی تهران، مؤسسه ابرار معاصر تهران، آذرماه ۱۳۹۵.

مرادیان، محسن (۱۳۹۶)، «تهدید و امنیت (تعاریف و مفاهیم)»، چاپ اول، تهران: مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیاد شیرازی.

مطهری نسب، مسعود؛ کلانتری، فتح الله (۱۴۰۳)، «بررسی جریان‌های سیاسی-مذهبی متأثر از گفتمان انقلاب اسلامی در عراق و آثار آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۱۲(۴۹).

منزوی بزرگی، جواد؛ احمدی، صادق؛ علیش، محمدولی (۱۳۹۷)، «آینده پژوهی امنیت گذار و سیاست‌های جمعیتی ج.ا.ایران و ارائه سناریوهای محتمل»، فصلنامه امنیت ملی، ۸(۳۰).

مینائی، حسین؛ حاجیانی، ابراهیم؛ دهقان، حسین؛ جعفرزاده‌پور، فروزنده (۱۳۹۵)، «تعیین پیشران‌های اصلی دیپلماسی دفاعی ایران در سطوح منطقه‌ای و بین‌الملل»، فصلنامه آینده پژوهی دفاعی، ۱(۱).

وقوفی، امید؛ قاسمی، علی اصغر؛ حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۶) «تبیین عوامل و پیشران‌های کلیدی آینده
 یمن تا سال ۱۴۰۶»، فصلنامه آینده‌پژوهی دفاعی. ۲(۴).

هاشمی، سیدمصطفی؛ فرجی راد، عبدالرضا؛ سرور، رحیم (۱۳۹۶)، «تبیین عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر
 روابط ایران و عراق»، فصلنامه سیاست بین‌الملل، دوره ۵، شماره ۲.

هومن، حیدرعلی (۱۳۸۸)، «راهنمای عملی تدوین پایان‌نامه تحصیلی»، چاپ اول، تهران: پیک
 فرهنگ.

یوسفی، اشکان؛ کشاورز ترک، عین الله؛ نهادی، هادی (۱۳۹۸). «بررسی تأثیر مؤلفه‌های فرهنگی و
 اجتماعی دفاع مقدس بر آینده امنیت ملی ج.ا.ایران»، فصلنامه راهبرد دفاعی. ۱۷(۶۶).

References

- Alshahman, M. M. A, 2021, Religion and state: The relationships between the Shia ulama and the state in Iraq 1921–2015. PhD thesis, Faculty of Social and Behavioral Sciences (FMG), Amsterdam Institute for Social Science Research (AISSR).
- Arif, B. H, 2019, Iran's struggle for strategic dominance in a post-Isis Iraq. *Asian Affairs*, 50(3), pp. 344-363.
- Azizi, H, 2022, Integration of Iran-backed armed groups into the Iraqi and Syrian armed forces: implications for stability in Iraq and Syria. *Small Wars & Insurgencies*, pp. 1-29.
- Boswell, C and Cannon, Sh, (2012), Introduction to nursing research, 3rd ed. Burlington, MA: Jones & Bartlett Publishers.
- Eskildsen, K., & Kristensen, K. (2006). Enhancing IPA, Productivity and Performance Management, 55, 23-41.
- Georghiou, L., Cassingena, J., Keenen, M., Miles, I. & Popper, R. (2012). Manual de prospectiva tecnológica. Conceptos y práctica [Technological Prospective Manual. Concepts and Practice]. Flacso México. Retrieved from: <http://www.flacso.edu.mx/publicaciones/novedades/Manual-de-prospectiva-tecnologica>
- Hayon, D, 2022, Building a Shi'a Empire and Extending the Axis: Iran's Campaign for Regional Hegemony in the Middle East. BA thesis, International Relations Department.
- Kam, E, 2018, Is Iran about to Operate the Land Corridor to Syria? The Institute for National Security Studies, INSS Insight No. 1021, February 14, 2018, Available at: <http://www.inss.org.il/publication/iran-operate-land-corridor-syria>.
- Laipson, E., & Ollivant, D. (2024). A Delicate Balance: Iraq's Security Culture Between Iran and the United States. In *Survival: April–May 2024* (pp. 99-113). Routledge.
- Lee, T.M, 2018, Iran's Influence in Iraq. U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, Available at: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a545054.pdf>.
- Machlis, E, 2022, Sunni participation in a Shi 'i-led Iraq: Identity politics and the road to redefining the national ethos. *Studies in Ethnicity and Nationalism*.
- Onwuegbuzie, A. J and Collins, K. M. T. (2007). A typology of mixed methods sampling designs insocial science research, *Qualitative Report*, 12 (2).
- Phillips, D. L, 2019, The Great Betrayal: How America Abandoned the Kurds and Lost the Middle East. I.B. Tauris.
- Seloom, S, 2018, A Regular Survey of Experts on Matters Relating to Middle Eastern and North African Politics and Security', Carnegie Middle East Center, June 14, 2018, Available at: <http://carnegie-mec.org/diwan/76573>.
- Yakubovich, A. H. (2024). HISTORY AND CURRENT STATE OF IRAQ-IRAN RELATIONS. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 6(05), 46-49.